

Metodološki problemi proučevanja novih religijskih gibanj

Stare sekte in nove religije

Razcvet novih religijskih gibanj (v nadaljevanju NRG) na sodobnem Zahodu je fenomen, ki je še posebej pogost po drugi svetovni vojni. Pomembno je poudariti, da so bile številne sekte trdovratna in dolgotrajna značilnost krščanstva že od njegovih začetkov (če gibanj, ki nastajajo znotraj oziroma vzporedno s še drugimi svetovnimi religijami, sploh ne omenjamo). V številnih pogledih lahko krščanske ali navidezno krščanske sekte obravnavamo kot NRG v svojem obdobju, metodološka vprašanja, ki se porajajo v socioloških razpravah o obeh različno označenih verskih manjšinah, pa se sama po sebi radikalno ne razlikujejo.

V socioloških razpravah in do neke mere tudi v splošni uporabi obstajajo nekatere splošno priznane razlike v strukturi in ideološki usmeritvi med sektami in NRG. Najbolj značilno je, da se sekte obravnavajo kot del prvotne verske tradicije v obliki posedovanja "pristine dediščine" ali kot "zbran ostanek". Pogosto so sekte nastale kot ločitev od že uveljavljene cerkve ali večje veroizpovedi oziroma sekte, ali kot naloga skupin "iskalcev". Nekdanje matične oblike so te sekte obravnavale kot herezije. NRG pa nasprotno zelo raznoliko upravičujejo svojo legitimnost – včasih se razglašajo za legitimne veje večjih verskih tradicij, včasih kot posledica vključevanja že uveljavljenih znanstvenih idej v duhovno iskanje ipd. Razlike v metodološkem pristopu k proučevanju teh dveh skupin manjšinskih religij so dostikrat v povezavi z omenjenimi razlikami domnevnega izvora, ki nastajajo v ozadju.

Ekskluzivizem sekt

Metodologija, ki se je razvila znotraj sociologije sekt, je oblikovala določene predpostavke, ki izhajajo iz krščanske tradicije, še posebej ekskluzivizem, kot ga pozna krščanstvo. Sekte trdijo, da so edini vir odrešujoče resnice in tako edine, ki imajo dostop do sredstev zveličanja. Bili so izbrani, ta samoidentifikacija pa je bila osnova, na kateri so postavili nespremenljive meje. V takih sektah so bili za izključitev primerni tako kljubovalni člani, kot tudi tisti bolj ohlapnega prepričanja. Izrazi, ki so jih različne sekte uporabljale za označevanje izključenih članov, so bili biblični – kot na primer “izključen iz bratovščine”, “pahnjen”, “izobčen”, “odstranjen”, “izločen” – in so jasno izrazili zaskrbljenost sekt glede ohranjanja ustaljenih in neprepustnih mej. Stare sekte so bile, prav tako kot so sodobne še danes, celo bolj jasno definirane kot plemena.

Raznolikost NRG

NRG v večini primerov niso del tradicije ekskluzivizma. Meje so dostikrat manj stroge, torej bolj gibljive, kot to opažamo pri “tradicionalnih” krščanskih sektah. To je tudi razlog, zakaj so domneve znotraj metodologij, ki se uporabljajo v raziskavah o sektah, lahko nepomembne in zavajajoče, če se uporabljajo v povezavi z NRG. Prav tako tudi ne smemo pozabiti, da se nova gibanja razlikujejo med sabo, in jih ne moremo slepo metati v isti koš. Nekatera gibanja lahko označimo kot totalitarna v tem smislu, da poskušajo obvladovati življenje privrženca s tem, ko postavljajo pravila, po katerih bi lahko usmerjali še druge sfere njegovega življenja – delo, zakon, starševstvo, porabo, sorodstvo, njegovo vključevanje, politiko, zavarovanje, zdravje, izobraževanje, družabno življenje in prosti čas. Druga gibanja so bolj segmentalna v tem pomenu, da si lastijo samo del življenja pripadnika gibanja in ga pustijo neusmerjenega na drugih področjih: religija postane samo eden številnih interesov, vključevanj in identifikacij. Za totalitarno gibanje, ki je bliže tradicionalnim krščanskim sektam, obstaja tudi večja verjetnost, da je ekskluzivistično: pripadnik takega gibanja je brez izjeme definiran kot njegov član, kar je tudi njegova daleč najpomembnejša oznaka. Segmentalno gibanje si dosti manj lasti čas in energijo svojih privrženecv ter tako tudi v bistveno manjši meri postavlja stroge meje. Zato so člani bolj ohlapno navezani nanj in lahko uporabljajo ugodnosti in program gibanja na bolj preračunljiv način, nepričakovano prihajajo in odhajajo.

S tem pa niso izčrpane vse razlike med tradicionalnimi krščanskimi sektami in NRG.

Po navadi sekte ohranjajo določeno enakopravnost med člani – od vseh se pričakuje določena stopnja vedenja in predanosti. V NRG

je zasnova članstva lahko dostikrat modificirana z razlikami, ki se kažejo med različnimi stopnjami vpletenosti. Tako imajo pripadniki *munijev* (Sun Myung Moon, Unification Church, op. prev.) člane, ki pomenijo jedro, najvišjo stopnjo, imenujejo se tudi člani "A"; sledijo člani, ki živijo v skupnih centrih, komunah; preostalo so člani, ki so označeni kot Home Church (notranja cerkev), tretji red laičnih privržencev, ki vztrajajo pri prejšnjih delovnih vlogah in domovih.¹ Scientologi vključujejo obe stopnji članstva – tiste, ki so popolnoma predani, kot na primer osebe, ki deluje v t.i. "Sea Org", kjer so nekateri podpisali pogodbo o večtisočletni obveznosti; ter navadne udeležence v nižjih plasteh, kjer večina pričakuje le ugodnosti za izboljšanje posameznikovih možnosti, kot jih obljublja cerkev.²

Ker imajo NRG v primerjavi s tradicionalnimi sektami ohlapnejše meje, zaradi česar je težje proučevati njihovo strukturo, nastaja tudi prepričanje – čeprav ne vedno – da so pogosto tudi ideološko manj zasidrane. Stare sekte so bile po navadi vezane na ostre kritike in prepovedi Biblije oziroma njene določene interpretacije, kar je bila osnova njihove verodostojnosti, nova gibanja pa so delovala bolj nestanovitno, spremenljivo. Stare sekte so se sklicevale na ohranjanje predpisane biblične usmeritve, kar je tudi zunanjim opazovalcem omogočilo presojo njihovega delovanja, ta okoliščina pa je hkrati pripomogla k uveljavljanju določene mere ustaljenosti. Nazorna ilustracija takega primera je pritisk na Adventiste sedmega dne v petdesetih letih. Ta cerkev se je morala soočiti s kritiko in dvomi o obsegu njene predanosti popolnim idejam in se je bila prisiljena soočiti z obtožbo, da njen nauk raziskovalne sodbe iskalcev zveličanja napada adekvatnost Kristusove žrtve na križu. Zato je Cerkev objavila avtoritativno izdajo "Vprašanj in odgovorov", ki je bila namenjena prepričevanju drugih kristjanov o njeni pravovernosti. Seveda se sekte s časom spreminjajo, vendar pa trditve sekt o njihovi pravovernosti raziskovalcu dovoljujejo relativno varne domneve ter so smernice za nekatere njegove raziskave.

Spremenljivost NRG

Nova gibanja so pogosto manj strogo vezana na katero od širših ideoloških postavk in so bila zato včasih zmožna zelo hitrih sprememb strukture ali sistema verovanja. Jasen primer takega pojava so Božji otroci, ki so domala kot dokaz njihovega sprejemanja številnih sprememb znotraj organizacije spremenili že samo ime v Družino. Organizacijsko so se premaknili od majhnih komun v velike, od koncentriranosti do razpršenosti, od najprej posvojitve, potem opuščanja radikalnih tehnik pridobivanja novih članov, imenovanega tudi *Flirty Fishing*.³ Raziskovalcu se je težje znati znotraj gibanja, ki doživlja nenadne spremembe: jezikovne spremembe, spremembe prepričanja, revizijo organizacije. Vse to je lahko neprijetno za

¹ Za podrobno študijo o Združitelveni cerkvi glej Barker (1984).

² O Scientologiji glej Wallis (1976).

³ Za začetno študijo o Božjih otrocih (kasneje Družini) glej Wallis (1979: 51–73).

⁴ Za analizo, ki se nanaša na karizmatično vodenje religioznih gibanj glej Wallis (1982) in Barker (1993: 181–202).

⁵ Za te in druge podrobnosti o konceptu karizme glej Wilson (1975).

raziskovalni projekt, ki je oblikovan na predpostavki stabilnosti in trajnosti ideologije in strukture.

Vloga karizme

Razlog za spremenljivost številnih novih gibanj je lahko tudi karizmatična narava njenega vodstva. Karizma je že sama po sebi nestabilna in kjer ni omejena znotraj širših institucionalnih okvirov, je nagnjena k delovanju, ki je močno dovzetno za muhavosti posameznikovih spremenljivih razpoloženj in strategij.⁴ Seveda je nekakšna karizma obstajala tudi že ob samem nastanku številnih krščanskih sekt in gibanj, vendar pa jo je takrat obvladovala in omejevala premoč Kristusove karizme. V krščanskih sektah in obnovitvenih gibanjih so voditelji uživali le *deljeno karizmo*, saj so morali privrženecem nenehno ponavljati “sledite mi le tako kot jaz sledim Kristusu” (ali “Bibliji”).⁵

Bolj ko je krščanski karizmatični vodja postajal samostojen, manj je družina ortodoksnih krščanskih veroizpovedi štela njegove privrženice za zadostno krščanske. Tako Adventistom sedmega dne, katerih voditeljica, Ellen White, je svojim privrženecem kot vodilo opisovala svoja razodetja in vizije, ni bila odvzeta oznaka “krščanska”, kajti na splošno se njen nauk ni dosti odmaknil od sodobnega evangeličanskega krščanstva. Vendar pa sta se cerkev in njihova voditeljica zdela drugim kristjanom sumljiva. Prav tako sta presešla obseg izvirne karizme Kristusa in bila kot lažna kristjana obsojena Joseph Smith, ml., ustanovitelj Cerkve mormonov Jezusa Kristusa, ki se je skliceval na bolj radikalna razodetja, in Mary Baker Eddy, ki je odkrila “znanstveni ključ do svetega pisma” in katere privrženici so jo razglasili za “žensko oblečeno v sonce”, kot jo obljublja knjiga razodetij. Še bolj odmaknjena od priznanja ortodoksnih kristjanov je trditev Sun Myung Moona, da je odrešenik v drugem adventu. Drugih karizmatičnih glasnikov znotraj NRG privrženici krščanstva niso ovirali.

Tipološka metoda

Dodatek metodologije, ki je bil razvit pri raziskavah starega sektarianizma, je bila graditev sistema klasifikacije oziroma natančneje, tipizacije sekt. Ker so se stare sekte nahajale znotraj relativno ustaljenega obsega možnosti, ki se nanašajo na vero, orientacijo in poslanstvo, je bilo skozi iskanje družinskih podobnosti sekte mogoče povezati s specifičnimi idealno-tipičnimi modeli. Vrednost takega postopka se nahaja v poskusih, da bi ob pregledu skupka dejavnikov lahko predlagali, katere podrobnosti so izstopajoče, na primer pri določanju razvoja in evolucije sekt

(Wilson, 1959). S tako metodo hipotetične primerjave je bil v sociologijo religije vpeljan element napovedi. Vendar pa je bil tak postopek mogoč le, ker so se stare sekte večinoma razlikovale glede na pripadnost različnim družinam. Različna poslanstva in orientacije pa so bila definirana glede na to, kaj je bilo prepoznavnega znotraj krščanske dediščine.

Tipološka analiza NRG

NRG pokrivajo dosti širši spekter možnosti in čeprav obstajajo skupine enako usmerjenih gibanj, je raznolikost tako velika, da ne dopušča oblikovanja dokončnih kategorij ali tipov. Pogosto se uporabljajo zelo obširne kategorije, vendar je stabilnost meril za uvrščanje gibanj v določeno kategorijo negotova, medtem ko samo merila izhaja iz postavk, ki ne sestavljajo koherentne logike. Mogoče je razpravljati o gibanjih človeškega potenciala; ezoteričnih gibanjih; poganih; skupinah new age; orientalskih gibanjih; komunističnih gibanjih – in tako naprej. Merila, na katerih temeljijo te kategorije, so brezupno neurejena. Kolikor vem, idealen tip analize za NRG še ni bil natančno uporabljen, podatki pa se zdijo preveč nezdržljivi, da bi kazali na več kot samo omejen uspeh takšne pobude.

Najuspešnejša širša kategorizacija, ki jo je razširil Roy Wallis, in tudi splošno uporabljena, razlikuje med gibanji, ki svet sprejemajo, in tistimi, ki ga zanikajo, vmesna kategorija pa obsega morda večino drugih gibanj, ki se svetu prilagajajo (Wallis, 1984: 9–39). Operativni element pri tem razlikovanju pa je ta, ali v odnosu gibanja do širše družbe obstaja napetost, ali gibanje prevladujoče posvetne vrednote v veliki meri odobrava ali pa o njih dvomi. Gibanja človeškega potenciala, včasih imenovana tudi "sámoreligije", svet sprejemajo, obljublajo stopnjevanje življenja, povečano inteligentnost in nadzor ter razpršitev pozitivnega gledanja na vse vidike življenja in življenjskih problemov. To so religije samopomoči, ki obljublajo zveličanje še na tem svetu in v tem življenju (četudi nekatera od njih domnevajo, da obstaja eno ali več življenj tudi po smrti oziroma pred rojstvom). Gibanja, ki bolj ali manj ustrezajo temu modelu, vključujejo scientologijo, silva mind control, forums network (est), transcendentalno meditacijo in rajneeshizem.

Gibanja, ki zavračajo svet, imajo (včasih zelo) podobno držo kot nekatere tradicionalne krščanske sekte v zahodni družbi, nekatere pa iščejo inspiracijo celo v Svetem pismu. Navadno se umaknejo iz normalnega vključevanja v svet, pogosto v svoje komune, kjer si poskušajo urediti tak način življenja, ki jim bo dovoljeval obstanek z malo ali brez stikov s širšo družbo, razen morda za pridobivanje novih članov, kar lahko pomeni tudi, da beračijo. Med ta gibanja spadajo Združitevna cerkev (Sun Myung Moon), Družina, Jezusova vojska in Mednarodna skupnost za zavest Krišne. Gibanja, ki se svetu

prilagajajo, pa posameznikom ne poskušajo ponovno povečati upanja za uspeh v svetu, niti jih ne poskušajo rešiti s tem, da jih pritegnejo v neko alternativno strukturo, ki jo predpisuje novo duhovno zveličanje.

Metode, ki se uporabljajo v raziskavah NRG

Splošne raziskovalne metode, ki se uporabljajo pri proučevanju NRG, so pogosto del repertoarja sociologije religij. Obstaja pet osnovnih postopkov, ki se uporabljajo pri proučevanju vseh manjšinskih religijskih gibanj: arhivski; opazovanje z udeležbo; anketa; intervju in uporaba informanta.

(i) Arhivski viri

Priložnosti za raziskavo arhivskega gradiva sekt in NRG so dostikrat omejene. Takšna gibanja dokaznega gradiva dostikrat niti ne obdržijo, ker ne vidijo smisla v shranjevanju teh dokumentov. Nova gibanja se redkokdaj ukvarjajo z lastno "prihodnjo zgodovino", hkrati pa tudi ni administrativne potrebe po takih dokumentih, dokler ne dosežejo določene stopnje institucionalizacije. Dokumentacija, ki obstaja potem, je okrnjena in tudi komaj razumljiva zunanjim bralcem. Če pa dokumentacija že obstaja, je potrebno upoštevati tudi, da gibanja zunanjim opazovalcem morda ne bodo dovolila dostopa do svojega arhiva, saj vedno dvomijo, da bi takšna poizvedovanja lahko prinesla samemu gibanju korist oziroma da bi lahko bila osnova za kritiko in sovražnost. Veliko gibanj se je že srečevalo z novinarji, ki so jih potem zlonamerno predstavljali v napačni luči.

Obstaja še drug dejavnik, ki pri raziskavi arhivov NRG povzroča težave, namreč pripravljenost novih gibanj za sprejemanje tehnoloških inovacij. Telefon, še bolj pa računalnik, internet in elektronska pošta naredijo komunikacijo kratkotrajno in v veliki meri brez nadaljnjega priklica. Do neke mere ponuja objavljeni material novega gibanja vsaj prvi, pa čeprav površen vtis o delovanju gibanja. Vendar pa so "notranji" dokumenti, če sploh obstajajo, veliko bolj dragoceni, čeprav raziskovalcu niso ravno ponujeni. Nenehna sovražnost do novih religijskih gibanj v zahodni družbi, od anabaptistov in huterijanov v 16. stoletju do scientologov danes, so povzročila, da ta gibanja še vedno čutijo potrebo po defenzivnosti, kot so to čutile stare sekte. Pri gibanjih, ki svet zavračajo, že samo njihov umik iz družbe ustvarja posebno ozračje in morda celo strategijo molčečnosti, včasih celo prevaro. Med drugimi sektami je katoliška apostolska cerkev vztrajno poskušala preprečiti dostop do njenih dokumentov in celo tiskane literature, tudi *muniji* so bili glede svojih aktivnosti včasih vse prej kot odprti.

(ii) Opazovanje z udeležbo

Brez dvoma je opazovanje z udeležbo najbolj natančna in prodorna raziskovalna tehnika za pridobivanje podatkov o novih religijah. Ta postopek, katerega ime že samo ponuja razlago, ima lahko dve obliki – prikrita ali odkrita udeležba. Prikrita udeležba vključuje nekatere takoj razvidne etične težave: ima obliko vohunjenja in vključuje prevaro, nepoštenost, ter se ne sklada z etično nevtralnostjo, ki je prvi pogoj za akademsko raziskovanje. Poleg etičnih zadržkov ima večina težave tudi pri igranju prikrite vloge potencialnega spreobrnjenca ter hlinjenju zanimanja in navdušenja. Ob vsem tem pa lahko krinka tudi “pade”, kar postavi projekt na kocko, raziskovalec pa izgubi ugled.

Odkrita udeležba je odvisna od vzpostavljanja odkritosrčnih in naprej sodelujočih odnosov s člani vsaj lokalne skupine. Dobra začetna strategija bi lahko bila preprosto pridružitve aktivnostim brez skrivanja namenov, vendar tudi brez formalne napovedi le-teh. Sprejem in razumevanje s strani lokalnih članov je morda najboljša pot do vodij na višji ravni. Raziskovalec lahko torej pokaže zanimanje za nova razvojna gibanja na področju sodobne duhovnosti. Ko sem nekoč raziskoval neko manjšo sekto, so me prosili, naj pojasnim svojo prisotnost. Omenil sem, da hodim na univerzo in proučujem sodobna izražanja krščanskega izročila. Odgovor so sprejeli z navdušenjem: “Torej se univerze končno zanimajo za resnico.” V tej situaciji sem se odločil, da bom svoje sodelovanje interpretiral lokalno.

Udeležba raziskovalcu dovoljuje, da se seznanj ne le z glavnimi nalogami skupine, temveč tudi z običaji in ozračjem, ki vlada v njej. Te neotipljivosti lahko kljubujejo še tako občutljivim sociološkim konceptom. Veliko religijskih manjšin oblikuje svoj žargon, ki ga mora raziskovalec razumeti in tudi uporabljati. To lahko služi kot potni list za njegovo naklonjenost. Težko je določiti, kako dolgo naj udeležba traja. Prelahko bi bilo tudi predvidevati, da so situacija in naloge skupine, kot se kažejo na prvi pogled, tudi normalne in tipične. Lahko so popolnoma naključne. Le podaljšana vpletenost je lahko osnova, na podlagi katere se lahko odločimo, da so prve pripombe resnično reprezentativne za dolgoročno usmeritev gibanja.

Vsa NRG niso organizirana kongregacijsko, prav tako tudi vsa ne združujejo pripadnikov v skupne aktivnosti. Dostop do jedra vernikov je še posebej otežen pri gibanjih, ki se močno opirajo na informacijsko tehnologijo in komunicirajo prek elektronske pošte in interneta. Ne da bi raziskovalec razkril svoj namen, se lahko vpiše kot potencialni spreobrnjenec, vendar pa bo njegova raziskava nepopolna ter poznavanje družbeno pomembnih vidikov gibanja pomanjkljivo, če ne bo prišel v stik z drugimi in se z njimi povezoval. Tečaji raznih gibanj človeškega potenciala so draga izbira, saj je skoraj zagotovo vključen tudi finančni strošek. Na drugi strani pa sodelovanje v intenzivnih skupinskih aktivnostih gibanja, ki zavrača svet, lahko

pomeni strošek drugačne vrste – intenzivni način življenja, popolno izpostavljanje, pomanjkanje zasebnosti; skupaj pa lahko posameznika v veliki meri obremenijo in celo povzročijo živčni zlom. Take posledice so redke in še najbolj verjetne tedaj, ko je udeležba prikrita. Kjer pa je mogoče vzpostaviti dobre odnose s skupnostjo, lahko njeni člani raziskavo olajšajo. Tako sva s kolegom v Belgiji prepričala vse člane skupnosti *munijev* v Bruslju, da so dva tedna vsako uro poročali o svojih aktivnostih, kar je omogočilo, da sva lahko ugotovila razmerje med časom, ki ga porabijo za vzdrževanje skupnosti, časom za zasebne aktivnosti, še posebej pa s časom, ko na ulicah novačijo nove privrženice gibanja.

(iii) Vprašalniki

Uporaba vprašalnikov dviguje proces zbiranja podatkov na bolj odprto, formalno in javno raven. Raziskovalec prosi privrženice gibanja, naj mu kot tujcu dovolijo dostop do njihovih stvari – te so lahko zelo zasebne. Njegovi nameni so s tem jasni, vidijo pa ga lahko kot nekoga, ki želi proučiti in interpretirati njihovo pripravljenost. Upravljanje vprašalnikov zahteva dosti več formalnih priprav kot opazovanje z udeležbo. Udeležba naj oziroma mora potekati postopoma. Prinaša počasi zbrane podatke, ki se lahko postopoma enakomerno ponovno pregledajo, medtem ko se odnosi s člani poglobljajo. Udeležba je razpršena izkušnja, ki je odvisna od vživljanja v čustva subjektov in potrpežljivosti za učenje, pozabljanje naučenega in ponovno učenje. Prav nasprotno pa je razdeljevanje vprašalnikov operacija, s katero opravimo enkrat za vselej. Pri vprašanih, ki so zelo občutljiva, kot je na primer versko prepričanje, mora biti raziskava z vprašalnikom časovno ustrezna in obzirna ter izpeljana šele takrat, ko je pridobljeno zaupanje udeležencev.

Bistvenega pomena je temeljit premislek o specifičnih vprašanih, ki bodo izločila nejasnosti in zagotovila pravilno razumevanje. Kot je znano iz raznih raziskav o uporabi vprašalnikov, lahko pri občutljivih vprašanih na pristranske rezultate vpliva že njihov vrstni red. Odločiti se je potrebno glede kodiranja odgovorov in stopnjevanja vprašanj. Z omejenim številom izbir "*Zelo mi je všeč/Všeč mi je/ Ne vem/Ni mi všeč/Sploh mi ni všeč*" je kodiranje odgovorov odvisno od predpostavke, da bodo različni ljudje mislili bolj ali manj isto, ko se bodo opredelili za določen odgovor. Število odgovorov se tako lažje določi, vendar pa so dejanska vedenja pretirano poenostavljena. Obstaja še alternativa, da se vprašanim pusti svoboda pri oblikovanju odgovorov, kar pa prinese težave pri interpretaciji in merljivosti. Taka vprašanja nikakor niso omejena le na raziskave NRG, temveč so splošen problem socioloških raziskav. Splošnim težavam se lahko pridružijo še dodatne, ker so vprašani lahko bolj občutljivi na odtенke pri vprašanih, kot bi bili v drugih primerih.

Brez dvoma že razdeljevanje vprašalnikov nakazuje, da so bili vzpostavljeni dobri odnosi z vodstvom gibanja. Že vodstvo samo lahko priskrbi seznam članov, s katerega se nato izloči naključni vzorec. Njihovo dobro voljo morda potrebujemo tudi pri spodbujanju članov k udeležbi, kar pa lahko vključuje tudi nevarnost, da bo vodstvo to priložnost izrabilo za vpliv na udeležence v raziskavi. Pri mojem delu s Soka Gakkai in *muniji* nisem imel teh izkušenj, vendar pa se mora raziskovalec zavedati, da ta verjetnost obstaja. Kakorkoli, jasno je, da so formalne metode sociološke znanstvene raziskave izvedljive šele potem, ko raziskovalec vzpostavi dobre odnose z vodji gibanja, vsaj na krajevni ravni. S kolegom sva se dela s Soka Gakkai v Veliki Britaniji lotila šele po več kot desetletnem navezovanju stikov z gibanjem.⁸

⁸ Glej Wilson (1994).

(iv) Intervju

Intervju v veliki meri izboljšuje pomanjkljivosti vprašalnika, ki zgodbo intervjuvanca zreducira na precej mehaničen skupek vnaprej oblikovanih izbir. V intervjuju pa lahko vprašani na dolgo in široko razlaga o svojih izkušnjah in okoliščinah – dejansko obširno pripoveduje o delu svojega življenja. Izpraševalec naj ima dobro pripravljena vprašanja, s katerimi želi izvabiti informacije, vendar pa se lahko intervjuvanec sam pomika od ene teme do druge, in končno brez postavljanja vprašanj ponudi zelene informacije. Intervju ponuja tudi možnost, da se podatki preverijo, napačne informacije pojasnijo, omogoča spontano raziskovanje, če se nepričakovano pojavi zanimivo gradivo. Če je intervjuvanec bolj zgovoren, lahko mnogokrat sprožimo bolj splošne komentarje o gibanju, česar ne bi mogli vključiti v bolj javno naravo standardnega vprašalnika. Vendar pa je zopet treba upoštevati, da tisti člani, ki se ponudijo za intervju, najverjetneje niso najbolj tipični. Njihove zgodbe so lahko dobro naučene (veliko gibanj ima posebne obrede ali zasedanja, na katerih ljudje pripovedujejo o svojih blagoslovih, od njihove vključitve naprej – med drugim se to dogaja v Doktrini krščanskih znanstvenikov in Scientologiji). Tako lahko postane intervju – brez nenehnega vodenja – dokaz vere, izražen v posebnem jeziku, ki ga narekuje članstvo v gibanju.

Intervju je tudi dejavnost, ki zahteva precej časa. Zastavlja se tudi vprašanje, kje ga izvajati. Potovanje na dom intervjuvanca, dogovarjanje za ustrezen čas in izogibanje morebitni kompromisni gostoljubnosti so praktična vprašanja, ki nekako dodajajo še svoj pritisk na raziskovalno dejavnost. Najlažje prizorišče za intervju so prostori, kjer deluje gibanje – prostor, kamor člani prihajajo in kjer jih lahko kontaktiramo. Vendar pa lahko prav dejstvo, da intervju poteka na "ozemlju" gibanja ali na kraju, kjer potekajo dejavnosti, do določene meje obarva ali ovira situacijo.

⁹ Glej *Shupe (1981)*.

(v) Informanti

Posebna oblika intervjuja je uporaba informantov. To so člani gibanja, ki imajo zaradi dolgotrajne vpletenosti ali vodilnega položaja posebno znanje ali vpogled. Pogosto se je informantom, še posebej tistim, ki so vodje, najboljše približati potem, ko ima raziskovalec že dovolj delovnega znanja o gibanju, na podlagi katerega lahko vpraša še bolj prodirajoča vprašanja. Na tej stopnji lahko tudi brez strahu pokaže, kaj o gibanju že ve; lahko celo prosi za popravke v svojem pojmovanju in razumevanju gibanja, tudi če ima o njem le omejeno in do določene meje negotovo poznavanje.

(vi) Odpadniki

Informanti, ki so le stiki z gibanjem in njihovo poročanje ne temelji na osebnih motivih, naj imajo prednost pred tistimi, ki iz osebnih namenov iščejo pot, kako raziskovalca izkoristiti. Nezadovoljni člani in odpadniki so informanti, katerih dokaze moramo skrbno obravnavati. Odpadniki čutijo potrebo po samoopravičevanju. Radi bi rekonstruirali svojo preteklost, da bi upravičili prejšnje včlanjenje v gibanje in iskali krivdo pri tistih, ki so bili prej njegovi družabniki. Pogosto se odpadnik nauči svojo "kruto zgodbo", da bi razložil, kako je bil z manipulacijo, prevaro, siljenjem ali goljufijo napeljan k temu, da se je včlanil ali ostal v organizaciji, ki se ji zdaj odreka in jo obsoja.

Sociologi in drugi raziskovalci manjšinskih religij so ugotovili določeno urejenost motivov, ki odpadnika spodbodejo k drži, ki jo oblikujejo do prejšnjih verskih zavez in nedavnega odpovedovanja le-tem. Odpadnik mora utrditi svojo verodostojnost glede na njegovo prejšnjo spreobrnitev v religiozno telo in temu sledečo opustitev teh zavez. Zagovarjanje njegovega *volte face* zahteva verjetno razlago obeh: njegove (dostikrat nenadne) pripadnosti do prvotne veroizpovedi in njeno nič manj nenadno opuščanje in obsojanje. Akademiki priznavajo "kruto zgodbo" kot značilen žanr informanta odpadnika in ga celo obravnavajo kot prepoznavno kategorijo fenomena.⁹ Odpadnik tipično predstavlja svoje vpeljevanje v prejšnjo vdanost kot čas, ko je bil še posebej ranljiv – depresiven, izoliran, trpel je pomanjkanje družbene in finančne podpore, bil odtujen od svoje družine in podobno. Svoje prejšnje tovariše zdaj opisuje, kot da so prevladali nad njim z lažnimi trditvami, prevarami, obljubami ljubezni, podpore, visokimi pričakovanji, povečano blaginjo. V resnici so bili njegovi lažni prijatelji, kot se nadaljuje njegova zgodba, ki so le izrabljali njegovo dobro voljo ter poskušali iz njega izvleči dolge ure dela brez plačila oziroma kakršnokoli premoženje je prej posedoval. Tako se odpadnik predstavlja kot "človek, ki je ušel grozeči nevarnosti", ki ni odgovoren za svoja dejanja v času, ko je bil prepričan o svoji prejšnji veri, in kot "človek,

ki se je spametoval”, ko je odšel. Bistvo njegovega sporočila je torej da, “bi se glede na položaj to lahko zgodilo komurkoli”. *Oni* nosijo vso odgovornost in *oni* delujejo zlonamerno proti nič hudega slutečim in nedolžnim žrtvam. S tem prikazom položaja odpadnik znova postavi meje odgovornosti za svoja dejanja in se poskuša ponovno integrirati v širšo družbo, na katero poskuša tudi vplivati in jo celo mobilizirati proti verski skupini, ki jo je pred kratkim zapustil.

Nova gibanja, katerih nauk in navade, vera in organizacija so relativno nepoznani, so najbolj dovzetna za javna sumničenja. Zelo hitro lahko postanejo predmet javnega posmeha, kadar je njihov nauk skrivnosten ali neodkrit, kadar so še posebej vztrajna v iskanju spreobrnjencev, kadar so zelo privlačna za neko družbeno skupino (npr. za mlade; študente; etnične manjšine; emigrante itd.), ali pa njihove obljube vernikom o dobičku presegajo vsakodnevna pričakovanja javnosti na splošno. Niti objektivni sociolog raziskovalec, prav tako pa tudi sodišče odpadnika ne more šteti za verodostojen in zanesljiv vir dokazov. Vedno je treba upoštevati, da mu njegova zgodovina vnaprej narekuje, da se s spoštovanjem nagiba k njegovi prejšnji verski pripadnosti in prejšnjim tovarišem. Če pa želi pričati proti prejšnji vdanosti in zvezi, moramo presoditi, ali ni morda to le njegova motivacija, da bi se zagovarjal in pridobil dobro mnenje o sebi s tem, da bi se najprej prikazal kot žrtev, nato pa kot odrešen udeleženec kampanje.

Etična nevtralnost in naklonjena objektivnost

Iz povedanega bi moralo biti razvidno, da je dolžnost sociologa, ki se ukvarja z raziskavo NRG, predvsem spoštovanje do svojega predmeta raziskave. Nikakor to ne more biti kateri od vernikov. Njegove vrednote v tem položaju morajo biti vrednote njegove akademske discipline, ki ne smejo biti enake tistim, ki so jim predani pripadniki religije v raziskavi. Upoštevati mora načela etične nevtralnosti in objektivnosti: religioznega prepričanja ne sme presojati ali ga ocenjevati. Razumljivo je tudi, da le skupen dialog vodi do razumevanja njegovih subjektov. Nanj se obračajo, da bi razumel njihov položaj (kolikor je to za osebo, ki prihaja od zunaj, sploh mogoče) ter njihove skrbi in motivacijo. Medtem ko ostaja vsekakor objektivni, pa razvije tudi določeno naklonjenost. V sociološkem pogledu njegova naloga ni ta, da deluje kot naiven behaviorist in le opazuje, temveč da goji vidik razumevanja (*Verstehen*). Lahko je zadovoljen, če ga člani gibanja pohvalijo, da jih razume in jim je všeč, lahko pa pri njem poskušajo zbuditi celo zanimanje, da bi se jim v njihovi veri pridružil. V nobenem primeru se med raziskavo temu vabilu ne sme odzvati.

Prevedla Saša Požek

LITERATURA

- Barker, Eileen (1984): *The Making of a Moonie*. Blackwell, Oxford.
- Barker, Eileen (1993): "Charimatization: The Social Production of 'An Ethos Propitious to the Mobilization of Sentiments'" v: Eileen Barker, James Beckford in Karel Dobbelaere (ur.): *Secularization, Rationalism, and Sectarianism*. Clarendon Press, Oxford.
- Shupe, A. D. ml. in D. G. Bromley (1981): "Apostates and Atrocity Stories" v: Bryan Wilson (ur.): *The Social Impact of New Religious Movements*. Rose of Sharon Press, New York, str. 179–215.
- Wallis, Roy: *The Road to Total Freedom: A Sociological Analysis of Scientology*. Heinemann, London, 1976.
- Wallis, Roy (1979): *Salvation and Protest: Studies of Social and Religious Movements*. Frances Pinter, London.
- Wallis, Roy (1982): "Charisma and Control in a New Religious Movement" v: Roy Wallis (ur.), *Millennialism and Charisma*. The Queen's University, Belfast.
- Wallis, Roy (1984): *The Elementary Forms of the New Religious Life*. Routledge, London.
- Wilson, Bryan (1975): *The Noble Savages: The Primitive Origins of Charisma and Its Contemporary Survival*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Wilson, Bryan R. (1959): "An Analysis of Sect Development", v *American Sociological Review*, 24, str. 3–15.
- Wilson, Bryan in Karel Dobbelaere (1994): *A Time to Chant: the Soka Gokkai Buddhists in Britain*. Clarendon Press, Oxford.

BRYAN WILSON je upokojen profesor sociologije na Univerzi v Oxfordu, nakdanji predsednik mednarodnega združenja Conference Internationale de Sociologie des Religions, avtor vrste znanstvenih člankov in množice knjig s področja sociologije religije, med drugim tudi *Religion in Sociological Perspective*, *The Social Dimensions of Sectarianism*, *A Time to Chant: The Soka Gakkai Buddhists in Britain* (skupaj s Karlom Dobbelaerom), *Magic and the Millennium* itd.